

ПРАЦЯ СЛІДЧИХ В УМОВАХ БОРОТЬБИ ІЗ СУЧАСНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ

ВАСИЛИШЕН Володимир Володимирович - заступник начальника ГУМВС України у м. Києві, начальник Слідчого управління

УДК 349.22

В статті представлено определение понятия «следователь», «труд», выделены основные аспекты труда следователя и определены негативные факторы, которые влияют на работу следователя в условиях борьбы с современной преступностью.

Ключові слова: слідчий, праця, праця слідчого.

У сучасних умовах одним із важливих напрямків діяльності держави є забезпечення прав і свобод учасників саме кримінального процесу. Так, особою, яка безпосередньо покликана сприяти реалізації прав суб'єктів кримінального судочинства, щодо яких ведеться кримінальне провадження та в інтересах яких воно провадиться, виступає слідчий, котрий у системі правоохоронних органів відіграє надзвичайно важливу роль. Адже у кримінальному судочинстві він є першопрохідцем пізнавальної діяльності у процесі розкриття та розслідування злочинів. Тільки слідчий за результатами своєї, іноді навіть дуже виснажливої творчої та практичної праці, самостійно і вперше в кримінальній справі приймає надзвичайно важливі процесуальні рішення щодо визнання встановлення істинних обставин учинення злочину та особи, що його вчинила. Тому не випадково дане питання стало предметом нашого дослідження.

Метою статті є з'ясування змісту поняття праця слідчого в умовах боротьби із сучасною злочинністю, аналіз основних її

аспектів та визначення негативних чинників, які впливають на роботу слідчого. Для досягнення визначеної мети необхідно вирішити такі завдання: надати визначення поняттю «слідчий», «праця», з'ясувати загальну характеристику основних аспектів праці слідчого та визначити негативні чинники, які впливають на роботу слідчого в умовах боротьби із сучасною злочинністю.

Для початку, виходячи з психологічної характеристики, пропонуємо розглянути визначення поняття «слідчий». Поняття «слідчий» визначається у Положенні про органи досудового розслідування, затвердженого Наказом Міністерства внутрішніх справ України (далі – «Положення») № 686 від 09.08.2012 р. [1, п. 4]. А саме під поняттям «слідчий» слід розуміти керівників органів досудового слідства, їх заступників, керівників структурних підрозділів органів досудового слідства і їх заступників та старших слідчих в особливо важливих справах, слідчих в особливо важливих справах, старших слідчих, слідчих.

На противагу цьому, чинне кримінально-процесуальне законодавство на сьогодні не дає чіткого визначення поняття «слідчий». Так, у Кримінально-процесуальному кодексі України міститься лише вказівка на розмежування відомчої приналежності слідчих і ніяк більше не розкриває суть та значення цього терміну. Щодо наукового підходу до визначення даного питання, то в науковій літературі панує думка, що слідчий – це службова особа, яка уповноважена

в межах компетенції, передбаченої Кримінально-процесуальним кодексом України, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень.

Своє бачення щодо визначення поняття «слідчий» висловлює і А. П. Гель, котрий вважає, що слідчий — це особа, яка здійснює досудове (попереднє) слідство у кримінальних справах. У свою чергу, Д. Л. Азаров зазначає, що слідчий - це посадова особа, на яку покладено обов'язок провадження досудового слідства.

Аналізуючи вищевикладені наукові позиції, пропонуємо визначити поняття «слідчий» у такій інтерпретації – це посадова особа, яка в силу своїх повноважень, визначених Кримінально-процесуальним кодексом України, здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень.

Отже, можна сказати, що слідчий є учасником кримінального процесу, який прийняв відповідно до закону кримінальну справу до свого провадження та вирішує завдання кримінального процесу шляхом здійснення розслідування. Слідчий визначає, чи є конкретний випадок злочином. Якщо це злочин, то він встановлює осіб, які скоїли його або причетні до його скоєння, а також обставини скоєння злочину.

Також відзначимо, що процесуальне положення та соціально-рольова функція слідчого в ході трудової діяльності передбачають необхідність відповідності його особистості певним психологічним якостям, таким як організаторські здібності, самоорганізація, гнучкість мислення, самостійність, спостережливість, відповідальність, акуратність, пунктуальність, тактовність та емоційна стійкість. Отже, екстремальність умов праці визначила високий ступінь значущості його інтелектуальних, волевих та комунікативних якостей.

Тому вважаємо, що аналіз правового регулювання форм організації праці та професійного зростання слідчих необхідно почати із характеристики праці слідчих в умовах боротьби із сучасною злочинністю.

Перш за все визначимо загальне визначення та зміст поняття «праця».

Так, у науковій літературі неодноразово зазначають, що праця – це цілеспрямована

діяльність людей зі створення благ, необхідних для задоволення потреб кожного індивіда і суспільства в цілому. Оскільки трудова діяльність складає основу, сутність усієї різноманітної людської життєдіяльності, то праця – це не тільки джерело всякого багатства, але й першопричина розвитку людини. Це – специфічна властивість людини, яка якісно відрізняє її існування від тваринного світу [2, с. 222].

Аналіз значного масиву літератури свідчить, що трудовий аспект ролі праці в життєдіяльності людини активно досліджували українські вчені: А. М. Алексюк, І. О. Баглицький, Г. І. Ващенко, Г. С. Костюк, В. А. Роменець, В. В. Рибалка, С. Ф. Русова, Д. О. Тхоржевський та ін. Цим проблемам присвятили свої наукові розвідки і польські вчені. Як свідчать джерела, помітний вплив на теорію і практику розвитку особистості засобом праці здійснили видатний науковець Т. В. Новацький.

Оцінюючи науковий доробок Т. В. Новацького, академік І. А. Зязюн зазначає, що “він один із перших у світі педагогів-дослідників побачив у перманентній освіті через усе життя пошук до цивілізаційних досягнень людського інтелекту і людської почуттєвості, що через різновиди досвіду сягають глибинних пластів творчого потенціалу людини” [3, с. 173].

Так, Т. В. Новацького аналізує саме поняття “праця”, застосовуючи історико-філософський, культурологічний, психолого-педагогічний підходи. На основі детального вивчення доробку попередників вчений доводить, що їм характерна неоднозначність у формулюванні сутності поняття “праця”. Так, він зазначає, що Ф. Аквінський працею вважав усі дії, які мають за мету заробіток. Провідна ідея вченого сформульована так: праця – головна цінність, вона є основою багатства людини і суспільства. Варто зазначити, що саме такий підхід характерний для багатьох учених і сьогодні.

Щодо професійної діяльності слідчого, то його праця – це значною мірою творча праця з великою часткою індивідуального, специфічного у кожній суспільній події, що досліджується. Слідча праця – досить творча діяльність, ефективність якої не мисли-

ма без оволодіння не тільки професійними знаннями юриспруденції, але й необхідною сумою знань пізнавального процесу, логіки, психології та інших наук.

Для початку необхідно визначити, чим же являється праця слідчого на даному етапі розвитку органів внутрішніх справ. Так, С. Д. Гусарев вважає, що це окремий вид практичної юридичної діяльності, який застосовує особливої уваги з точки зору його ролі та функціонального призначення у процесі здійснення правосуддя [4, с. 45].

Характеризуючи працю слідчих в умовах боротьби із сучасною злочинністю, варто зазначити, що вона обумовлюється специфікою його повноважень. Адже слідчий – це службова особа, котра в силу своїх повноважень розслідує кримінальні правопорушення з метою охорони прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у кримінальному процесі. А також це особа, котра швидко і повно розкриє злочини, викриваючи при цьому винних та забезпечуючи правильне застосування закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний чинним законодавством України.

Повноваження слідчого визначаються обсягом належних йому прав і обов'язків, його процесуальними взаємовідносинами з прокурором і керівником слідчого підрозділу, а також органом дізнання.

Серед форм реалізації наданих йому повноважень у кримінальному процесі України виділяють:

1. Проведення перевірки заяв і повідомлень про злочини і у відповідності із законом приймають рішення по результатам перевірки.

2. Розслідування кримінальних справ одноособово.

3. Участь у розслідуванні кримінальних справ у складі слідчих та слідчо-оперативних груп.

4. Виконання окремих слідчих дій за дорученням інших органів розслідування і судів України та зарубіжних країн.

Отже, як бачимо, слідчий відіграє неабияку роль у кримінальному процесі в умовах боротьби зі злочинністю.

Для належної характеристики слідчої діяльності варто зупинитися на праці слідчого, виходячи з наступних аспектів:

1. Соціальний аспект. Слідчі виступають як відокремлена професійна група, з діяльністю якої суспільство пов'язує подолання злочинних діянь, пошук винних осіб і притягнення їх до відповідальності, захист потерпілих від правопорушення. Слідчі знаходяться на передньому краї боротьби із злочинністю і в безпосередньому контакті з її представниками. Ефективність розслідування передбачає ефективний захист та втілення справедливості у соціальні відносини, забезпечення стабільності суспільного розвитку, задоволення індивідуальних потреб та інтересів.

2. Комунікативний аспект. Як вказує Васильєв В.А., у світі існує досить значна група професій за типом «людина-людина». Це, наприклад, професії лікаря, педагога, судді, продавця тощо. Слідчий також відноситься до цієї категорії професій, тому що спілкування з різними категоріями громадян є одним з основних шляхів отримання інформації. Тобто до слідчих ставляться професійні вимоги входження в контакт, управління психологічним станом інших людей, вміння направляти розмову в необхідне русло.

3. Організаційний аспект. Вміння планувати свою роботу, розподіляти час з метою його ефективного використання має сенс у всякій роботі. Однак, планування робочого часу для діяльності слідчого, організація себе та інших на відпрацювання версії, концентрацію зусиль слідчої бригади або оперативно-слідчої групи є необхідними умовами реалізації своїх повноважень. Характерною рисою слідчої роботи є також її індивідуальність. Слідчий, як головний виконавець впровадження по справі, особисто виконує переважну більшість різноманітних за своїм характером дій. Організація особистої індивідуальної роботи — більш проста справа, ніж, скажімо, організація колективної праці. Виникає необхідність розподілу обов'язків, погодженості та координації дій, налагодження взаємної інформації, узгодження та контролю за виконанням [5, с. 385].

Характеризуючи роботу слідчих, варто відзначити і умови, з якими доводиться працювати слідчому.

Так, некомплект слідчих органів внутрішніх справ призводить до перенавантаження та погіршення якості професійної діяльності. На додаток до зазначеного, при потребі одночасного проведення значного обсягу слідчих дій, взаємодії з оперативними та експертними підрозділами, у зв'язку з проявами протидії, появою нових видів злочинів навантаження на слідчих, за експертними оцінками, значно перевищує «обґрунтовані норми» [3, с.131].

Окремі аспекти визначення оптимального навантаження на слідчих ОВС відображені в працях Б. А. Вікторова, В. С. Зеленецького, А. В. Іщенко, Н. С. Карпова, Л. В. Кондратюка, М. І. Кулагіна, М. А. Погорецького, А. Р. Ратінова, С. М. Стахівського, Л. Д. Удаलोвої та ін. До зазначеної проблеми також поглиблену увагу виявляють практики. Однак у роботах наведених авторів не набули достатнього висвітлення такі питання, як принцип розподілу кримінальних справ за ступенем складності; штатна чисельність слідчих конкретного підрозділу тощо [2, с. 196].

Ще однією негативною умовою є ненормований робочий день, оскільки установлена законодавством норма тривалості робочого часу на рівні 40 годин на тиждень (ст. 50 КЗпП) слідчих найчастіше «не стосується». Це пояснюється тим, що у працівників міліції ненормований робочий день, а також тим, що за різними категоріями кримінальних справ виникає необхідність у проведенні різного обсягу слідчих дій. Дане твердження відображене в ст. 20 Закону України «Про статус слідчих» N 1437 від 25.01.2008 року [6], де сказано, що для виконання невідкладних заходів з розслідування кримінальних справ та інших службових завдань слідчі за розпорядженням керівника слідчого підрозділу відповідного відомства можуть залучатися до роботи в надурочний, а також у нічний час, у святкові, неробочі та вихідні дні.

Варто зазначити, що слідчий - виключно важливий і відповідальний учасник кримінального судочинства. У нього складні

завдання і досить великі повноваження. Його посада вимагає не лише знання різних розділів юриспруденції, але і загостреного почуття справедливості, вміння розуміти психологію людини, щоб правильно розуміти і оцінювати ті або інші спонукування і вчинки. Ефективність діяльності слідчих органів внутрішніх справ залежить від багатьох факторів – правових, матеріально-технічних, соціальних тощо. [7].

Виділяють такі психологічні особливості професії слідчого, як державний і політичний характер праці слідчого; її права регламентація; протидія зацікавлених осіб; наявність владних повноважень; зберігання службової таємниці; своєрідність суспільно-психологічної атмосфери розслідування; різнобічність і творчий характер; дефіцит часу; своєрідність зовнішніх умов і наявність перевантажень у діяльності слідчого; її виховний вплив; підвищена відповідальність за рішення, які приймаються; процесуальна самостійність слідчого [8].

О.А. Добрянський також вказує на наявність тактичного простору у слідчій діяльності, а також достатньо високий соціальний престиж професії. Високий престиж даної роботи впливає й на вибір молоддю професії слідчого. Проте частина її недостатньо обізнана з умовами екстремальності цієї професії.

Слідча діяльність пов'язана зі щоденною копіткою працею, яка має забезпечувати якісне оформлення кримінальних справ тощо. Проте дискусійним є питання про наявність чи відсутність екстремальних умов в діяльності слідчого [9].

На думку Н.С. Карпова, професія слідчого належить до категорії професій, які пов'язані з роботою в умовах підвищеної відповідальності за життя, здоров'я і долю людини, а тому помилки слідчого, що спричинені наявністю прогалин у його професійній підготовці, можуть мати тяжкі й непоправні наслідки [10].

При визначенні чинників, які впливають на роботу слідчого в умовах боротьби із сучасною злочинністю та престижу цієї професії, то, в першу чергу, варто відзначити психологічні чинники, які впливають на роботу слідчого, оскільки слідча діяльність

у цілому та більшість ситуацій розслідування злочинів завжди були психологічно напруженими. До груп психогенних факторів, що діють на слідчого під час виконання професійних дій можна віднести:

- множинність і різноманітність операцій, що одночасно виконуються (дотримання всіх елементів процесуальної процедури слідчої дії, забезпечення виконання наміченої програми, контроль над поведінкою учасників слідчої дії, повноцінне використання криміналістичних технічних засобів фіксації ходу і результатів проведеної дії і т.д.);

- дефіцит часу на ухвалення рішення; раптовість виникнення екстремальної ситуації;

- психотравмуючі видовища, звуки, запахи (трупи, кров, тілесні ушкодження, страждання людей і т.п.);

- моральний, психологічний тиск та інші форми протидії з боку правопорушників (іноді з боку потерпілих);

- відповідальність за прийняті рішення в справі, особливо в ситуаціях тактичного ризику, переживання неможливості досягнення цілей розслідування внаслідок об'єктивних перешкод;

- конфлікт як результат напруженості, що виникає під час нагромадження протиріч у справі, страх перед можливим осудом із боку колег та інших громадян; психічна і фізична стомленість, іноді навіть виснаженість.

Окрім зазначеного, варто звернути увагу й на інші чинники складності слідчої роботи. Тож, з'ясувалося, що більшість слідчих бажає перейти на іншу роботу за умови, що вона буде менш складною та напруженою. Як причини невдоволеності слідчих своєю професією, що провокують виникнення в них бажання змінити роботу, були виокремлені:

- недостатня грошова винагорода; низьке матеріально-технічне забезпечення діяльності;

- недостатня оцінка важкості праці слідчих;

- напружений характер праці;

- низька вірогідність підвищення за службою;

- постійний контакт із криміногенним контингентом [11, с. 8].

Погоджуючись із думкою професора Н.С. Карпова та на базі отриманих ученим результатів опитування більшості правоохоронців, вважаємо, що одним із недоліків діяльності щодо протидії злочинності є наявність випадків отримання «спонсорської допомоги», так званої комерціалізації діяльності правоохоронних органів [12, с. 73]. Такою допомогою може бути визнане придбання так званими «меценатами» комп'ютерів, технічного обладнання, канцелярських засобів для облаштування певного підрозділу прокуратури, відділу ОВС тощо. Варто лише здогадуватися, чого такі особи потребуватимуть навзаєм. Наведене є психотравмувальним чинником у роботі слідчого, позаяк указівки керівника зупинити чи закрити кримінальну справу зводить кропітку працю нанівець.

Таким чином, на перший план серед чинників тих, що негативно впливають на залучення в професію слідчого роблять не лише питання грошової оплати праці й іншої винагороди за працю, але і такі обставини, як характер самої слідчої роботи, великі навантаження, необхідність ухвалення самостійних рішень, невисокий престиж роботи.

Підсумовуючи вищевикладене, варто зазначити, що у професійній діяльності слідчого основним видом пізнання виступає формально-логічне мислення. Проте на початковій стадії попереднього розслідування слідчий не завжди може використати формально-логічний спосіб мислення для вирішення поставленого завдання. Найчастіше це обумовлено дефіцитом інформації, невизначеністю орієнтирів пошуку рішення.

Література

1. Положення про органи досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України. Затверджено Наказом Міністерства Внутрішніх справ України № 686 від 09.08.2012 р. // <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1769-12>

2. Гнилицька Н. О. Підходи до розуміння сутності праці / Гнилицька Н. О. // Куль-

АНОТАЦІЯ

Проаналізовано наявні підходи щодо трактування поняття «законність». Розглянуто правову природу принципу законності, визначено сутність даного принципу та проаналізовано ідею презумпції доцільності закону як теоретичну основу щодо формулювання та визначення принципу законності.

SUMMARY

It has been analyzed the existing approaches to the interpretation of the concept of "legitimacy." Considered the legal nature of the principle of legality, the essence of this principle and the idea of presumption of analyzes appropriate law as the theoretical basis for the formulation and definition of the principle of legality.

турологічний вісник. – 2010. – С. 222-226.

3. Зязюн І. Творчий доробок Тадеуша Новацького – гімн людині праці / І. Зязюн // Новацький Т. В. Людська праця. Аналіз поняття / переклад з польської Юлії Родик. — Львів : Літопис, 2010. – С. 173–176.

4. Гусарев С.Д. Юридична деонтологія.

5. Тертышник В.М. Уголовный процесс. – Харьков: Арсис, 2000. – 575 с.

6. Про статус слідчих. – Закон України. № 1437 від 25.01.2008 р. // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1148.603.0>

7. Горелов М.О. Правовий статус слідчих підрозділів органів внутрішніх справ / М.О. Горелов // Право України. – 2005. – № 10. – С.67 – 70.

8. Шиханцов Г. Г. Юридическая психология / Г.Г. Шиханцов. – М.: Зеркало, 1998. – 352 с.

9. Добрянський О.А. Психологічний аналіз професійної діяльності слідчого в

екстремальних ситуаціях / А.О. Добрянський // Психологічні науки. – 2010. – №53. – Ст. 187-190.

10. Карпов Н.С. Криміналістичні засади вивчення злочинної діяльності: автореф. дис. На здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.09 „Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза” / Н.С. Карпов. – К., 2007. – 32 с.

11. Оніщенко Н.В. Організаційно-правові та індивідуально-психологічні умови ефективності професійної діяльності працівників слідчих підрозділів МВС України: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. психол. наук: 19.00.06 / Н.В. Оніщенко. – Харків, 2006. – 22 с.

12. Карпов Н.С. Криміналістичні засади вивчення злочинної діяльності: дис... докт. юрид. наук: 12.00.09 / Карпов Н.С. – Київ, 2008. – 750 с.